

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 20 – 1/2013.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/1_13/koski.pdf]

SEMINAARIRAPORTTI

TUTKIMUSETIIKKA – SÄÄNTÖJÄ VAI HARKINTAA?

Kaarina Koski

Tutkimuksen etiikka ja politiikka -seminaari Helsingissä 15.3.2013. Järjestäjinä Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Ethnos ry sekä Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura.

Tutkimusetiikka on viime vuosina noussut yhä näkyvämmäksi osaksi humanistisen tutkimuksen käytäntöjä. Samalla kun eri oppialoilla on alettu aidosti pohtia kysymyksenasettelun, tutkimuskäytäntöjen ja tutkimustulosten vaikutuksia tutkittaviin ja yhteiskuntaan, tutkimuseettinen neuvottelukunta on myös pyrkinyt luomaan yhteisiä eettisiä ohjeistuksia, joihin koko akateemisen yhteisön pitää sitoutua. Nämä ohjeet koskevat etupäässä kolmea osa-aluetta, jotka ovat tutkittavan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja. Ohjeiden taustalla ovat lääke- ja hoitotieteissä noudatetut sitovat käytännöt, mutta sopivatko ne kulttuurien tutkimuksen ohjenuoraksi? Helsingissä maaliskuussa järjestetyssä Tutkimuksen etiikka ja politiikka -seminaarissa pohdittiin eri kannoilta kulttuuritieteiden omia eettisiä kysymyksiä ja niiden suhdetta virallisiin ohjeisiin.

MITEN TULKITSEN JA ESITÄN TOISEN KULTTUURIN?

Seminaaripäivän ohjelma oli rakennettu harkiten. Ensimmäinen osuus käsitteli tutkijan vastuuta suhteessa tutkimuskohteeseensa ja yleisöön sekä eettistä ongelmaa tutkimuskohteesta esitettyjen kielteisten mielikuvien käsittelyssä. Alustuksessaan ”He elävät kuin koirat” folkloristi Karina Lukin (Helsingin yliopisto) ruoti Pohjois-Venäjällä asuvista nenetsistä rakennettuja kielteisiä mielikuvia. Hän pyrki purkamaan kurjuusdiskurssia, johon liittyvät perifeerisyys, takapajuisuus, kulttuurin rappio, työttömyys, väkivaltaisuus ja sivistymättömyys. Venäläisessä etnografiassa toistuu kuvaus nenetsien toivottomuudesta ja alkoholismista, jolle Venäjällä esitetään edelleen geneettisiä syitä sen sijaan, että katse kohdistuisi myös sosiaalisiin tai hallinnollisiin oloihin. Lukin havaitsi kenttätöidensä aikana, että nenetsien asuttamalla Kolgujevin saarella kurjuuden kokemus keskittyy valtavaestön ehdoilla rakennettuun asutuskeskukseen, kun taas nenetsien oma kulttuuri kiinnittyy tundraan ja sukujen omiin maihin asutuskeskuksen ulkopuolella. Hän totesi myös, että tunne oman kielen ja kulttuurin surkeasta tilasta ja vääjäämättömästä katoamisesta korostuu, kun tutkija on pyrkinyt tekemään nenetsinkielisiä haastatteluja. Venäjäksi käydyt keskustelut ovat tuoneet esiin optimistisemmän suhteen omaan kulttuuriin ja sen kehitykseen. Tutkijan tehtävänä on haastaa kielteisiä mielikuvia tutkimuskentältä löytämillään myönteisemmällä diskursseilla.

Seminaariyleisöä kiinnosti erityisesti nenetsien alkoholismista rakentunut kuva ja sen purkaminen. Lukin kritisoi tutkijoiden tapaa tehdä nenetsien alkoholinkäytöstä päätelmiä niiden karnevaalihenkenisten päivien perusteella, jolloin mantereen yhteishelikopteri saapuu ja tuo sekä odotettuja vieraita että kauppatavaraa. Hän korosti myös, että yhteisöllä on sääntönsä normaalin alkoholinkäytön suhteen. Alkoholismi on nenetsienkin näkökulmasta paheksuttava poikkeus, ja paikallisia loukkaa saarella käyvien vierailijoiden kiinnostus valokuvata humalaisia. Keskustelussa nousi esiin myös suomalaisten taipumus yhdistää toiseus ja paheet omiin vähemmistöihimme, erityisesti saamelaisiin.

Lukinin esitys oli esimerkki eettisten periaatteiden sisäistämisestä jo tavoitteiden ja näkökulmien tasolla. Tällöin tutkittavien oman äänen kuunteleminen, heidän kunnioittamisensa ja haitan välttäminen ovat päivän selvä lähtökohta. Tutkimuskohteena olevan kulttuurin ongelmia ei valjasteta valtakulttuurin moraalisten käsitysten pönkittäjiksi vaan niiden käsittelyssä kuunnellaan paikallisten näkemyksiä.

ANONYMISOINNIN JA TEKIJYYDEN RISTIVETO

Kulttuurien tutkimuksessa ja erityisesti folkloristiikassa toinen harkintaa vaativa etiikan osa-alue on yksityisyys ja tietosuojat. Samalla kun yhtäällä vaaditaan tutkittavien tiukkaa anonymisointia, toisaalla peräänkuulutetaan yksilön tekijänoikeutta tuottamiinsa aineistoihin.

Kansatieteilijä Pia Olsson (Helsingin yliopisto) kuvasi tekijyyttä pohtivassa puheenvuorossaan, kuinka informanttien rooli on 1900-luvun jälkipuoliskolla muuttunut tieteellisistä tiedonantajista anonyymeiksi kokijoiksi ja lopulta kanssatutkijoiksi.

1960-luvulla Museoviraston keruisiin osallistuvia pidettiin tieteellisinä tiedonantajina ja museotyöntekijöiden korvaajina kentällä. He eivät olleet tutkimuskohteita vaan tiedon välittäjiä, joiden työ tunnustettiin merkitsemällä heidän nimensä tarkoin näkyviin. Kun tiedonintressi muuttui ja yleisen tiedon rinnalla alettiin kysyä omia kokemuksia, aineistojen sisällöt muuttuivat arkaluontoisemmiksi ja anonymisointi tuli tarpeelliseksi. Samalla kysymyksiin vastaaminen alkoi vaatia enemmän luovuutta, ja tekijyyden kysymys astui näyttämölle.

Informanttien kirjoittamat kertomukset omasta elämästään ovat jo ikään kuin teoksia, mutta Suomessa ei ole kattavia sääntöjä niiden tekijänoikeudesta tutkimuksen ja arkistoinnin suhteen. Kiinnostava kysymys kuuluu myös, onko näiden teosten pilkkominen aineistoyksiköiksi ja esimerkkikatkelmiksi väärin. Pilkkominen voi esittää valitun katkelman aivan erilaisessa kontekstissa kuin kirjoittaja on sen tarkoittanut. Se voi loukata tekijyyttä, mutta samalla se turvaa anonymiteettia: kokonaisen elämäntarinan kuvaaminen voisi tehdä kirjoittajasta tunnistettavan, vaikka nimi on häivytetty. Yleisökeskustelussa nousi lisäksi esiin mahdollisuus, että anonymisointiin kytkeytyy muitakin tavoitteita kuin kertojien suojaaminen: tutkija saattaa käyttää sitä keinona luoda kollektiivisuuden vaikutelmaa.

Kysymys siitä, milloin tekijyyden painoarvo ohittaa henkilösuojan, on ajankohtainen myös internet-aineistojen äärellä. Tutkija joutuu ratkaisemaan kysymyksen kunkin tekstin kohdalla erikseen. Myös samaan tutkimusaineistoon voi sisältyä sekä anonymisointia edellyttäviä että yksilön luovan panoksen tunnustamista vaativia tekstejä.

EETTISTEN SÄÄNNÖSTÖJEN KRITIIKKIÄ

Kaikki eettiset ohjeistot eivät yhtä yksiselitteisesti päde kaikkialla, vaan niissä on väistämättömiä ala- ja tilannekohtaisia eroja. Seminaarin avaussanoissa kansatieteilijä Katriina Siivonen (Åbo Akademi) viittasi Yhdysvalloissa 1990-luvulla julkistettuihin ohjeisiin, joiden mukaan tutkimus ei muun muassa saisi vaikuttaa tutkittaviin millään tavalla eikä aiheuttaa kohteessa muutosta. Tällainen ohje tosiasiaassa kyseenalaistaa täysin emansipatorisen tiedonintressin, joka pyrkii tekemään näkyväksi epäkohtia – kuten syrjiviä käytäntöjä – ja avaamaan mahdollisuuksia niiden korjaamiseen.

Vaikka eettisyyden merkitystä tutkimuksessa ei sinänsä kyseenalaisteta, eettisten säännösten ja eettisen arvioinnin mielekkyyttä sen sijaan kritisoitiin seminaarissa koko järjestelmän ytimeen pureutuvilla argumenteilla. Antropologi Antu Sorainen (Helsingin yliopisto) muistutti puheenvuorossaan etiikan ja politiikan välisestä suhteesta. Jos eettinen arviointi kehittyi ulkoa annettujen määräysten suorittamiseksi, todellinen pohdinta oman tutkimuksen vaikutuksista kohteeseensa ja yhteiskuntaan voi unohtua. Sorainen viittasi Judith Butlerin ja Chantal Mouffen ajatuksiin puhuessaan tutkimuksen poliittisuudesta. Tutkijan kaikki valinnat kohteen ja näkökulman valinnasta lähtien ovat poliittisia: kenen ääni nostetaan kuuluviin, mistä näkökulmasta ja niin edelleen. Jos tutkimuseettinen trendi peittää tämän ja edelleen jähmettää eettiset käytännöt muodollisten sääntöjen noudattamiseksi, tutkimuksen ja sen moraalisen poliittisen luonne voi häipyä näkyvistä.

Tutkimuksen eettisen arvioinnin paino kasvaa rahoituspäätöksiä tehtäessä, mutta samalla hämärtyy käsitys siitä, mitä etiikalla oikeastaan tarkoitetaan. Vaarana on, että eettisellä toiminnalla tarkoitetaan vain oman intressiryhmän toimintatapaa. Eettinen arviointi voi tällöin olla kontrollin väline, joka estää vallitsevia normeja kyseenalaistavan tutkimuksen tekemisen. Sorainen painotti, että tutkimusetiikan muodollinen kontrolli palvelee vain niitä tutkimuksia, joissa kysymys, aineisto, metodi ja tavoite ovat ristiriidattomia. Ongelma, jota tutkitaan, ei aina ole eristettävissä etnisen vähemmistön kaltaiseen ”toiseen”, jota suojellaan eettisin säännöin. Se voi olla myös omassa yhteiskunnassamme ja meissä itsessämme. Valtavirtaista ajattelua edustavien eettisten sääntöjen vastapoolina voi pitää *queer*-etiikkaa, johon liittyy luonnollisina pitämiemme asioiden purkaminen.

Soraisen esimerkkinä oli pedofiliaan liittyvä tutkimus, jonka yhteydessä analyttinen ajattelu helposti tukahtuu voimakkaaseen affektiin. Hänen mukaansa pedofilian käsitettä on käytetty yhteiskunnassa poliittisten päämäärien ajamiseen; esimerkiksi sensuuri on nostettu tasolle, joka ei istu suomalaisen lainsäädännön muuhun linjaan. Pedofiliadiskurssilla on jatkuvasti käytännön vaikutuksia lasten ja aikuisten elämään ja heidän normaaliinkin kanssakäymiseensä. Jos pedofiliaan liittyvän diskurssin tutkimista pidetään eettisesti ongelmallisena, ketä silloin suojellaan?

Etiikan voi ymmärtää myös kamppailuksi siitä, kuka määrittelee oikeat toimintatavat ja miten. Sitoutuminen tutkimuseettisen neuvottelukunnan antamiin ohjeisiin on sekin viime kädessä poliittinen valinta.

BYROKRATIA KASVAA, KESKUSTELU JATKUU

Päivän viimeisen alustuksen otsikkona oli ”Päivän anti ja katsaus ajankohtaisiin tutkimuseettisiin kysymyksiin”. Otsikon perusteella odotimme reflektoivaa yhteenvetoa päivän keskusteluista ja niiden suhteuttamista laajempaan tutkimusetiikan kenttään. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan pääsihteeri Sanna-Kaisa Spoof tyytyi kuitenkin kommentoimaan päivän antia vain lyhyesti ja lähinnä torjumaan esitettyä kritiikkiä. Varsinaiseksi sisällöksi nousivat tutkimuseettisen neuvottelukunnan tuoreet ohjeet sekä erityisesti tutkimusvilpin määrittely ja siitä seuraavat sanktiot. Kuin kontrastina aiemmille pohdinnoille ohjeisiin sitoutumisen poliittisuudesta hyvät tieteelliset käytännöt näyttäytyivät nyt itsestään selvästi kaikkia sitoviksi ja koko akateemisen yhteisön valvomiksi. Saimme myös ohjeet, kuinka raportoida vilppiin sortuneista kollegoista, ja näimme vaikuttavan kaavion asian selvitysprosessista. Sekä Tieteellisten seurain valtuuskunnan yhteyteen vakiintuneen tutkimuseettisen neuvottelukunnan sekä kussakin yliopistossa erikseen toimivien eettisten lautakuntien myötä tutkimusetiikka kantaa kortensa kekoon tiedemaailman byrokratian paisuttamisessa.

Loppukeskustelussa palattiin seminaarin pääteemoihin eli tutkijan, tutkimuskohteen ja yhteiskunnan välisiin suhteisiin. Yksi päivän alustuksista oli jouduttu perumaan, mistä johtuen tutkittavien ja yleisön odotukset tutkimukselle olivat jääneet vähemmälle käsittelylle. Suuren yleisön ja erityisesti median odotukset tutkijoita kohtaan nousivat nyt vahvaksi ehdokkaaksi seuraavan tutkimusetiikkaa pohtivan seminaarin aiheeksi. Se

Kaarina Koski: Tutkimusetiikka – sääntöjä vai harkintaa?

veisi meidät varmasti tärkeiden ja byrokratiaa suurempien kysymysten äärelle. Keskustelu jatkuu!

Filosofian tohtori Kaarina Koski toimii folkloristiikan yliopisto-opettajana Turun yliopistossa.